

Інститут проблем виховання НАПН України

ЖУРАВЕЛЬ ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

УДК [37.013.42:613.88:343.815](043)

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ВІЛ-ІНФЕКЦІЇ
СЕРЕД ВИХОВАНЦІВ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ
ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАПН України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Зверєва Ірина Дмитрівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
головний науковий співробітник лабораторії
соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Омельченко Світлана Олександрівна,
Слов'янський державний педагогічний університет,
завідувач кафедри теоретичних, методичних основ
фізичного виховання і реабілітації;

кандидат педагогічних наук
Лютий Вадим Петрович,
Академія праці і соціальних відносин Федерації
професійних спілок України,
доцент кафедри соціальної роботи та практичної
психології.

Захист відбудеться “31” січня 2012 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Автореферат розіслано “24” грудня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ж. В. Петрочко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В усьому світі щорічно зростає кількість випадків інфікування на вірус імунодефіциту людини (ВІЛ). Надзвичайно швидкими темпами поширюється ВІЛ-інфекція серед осіб вікової категорії 15–20 років. Найбільш уразливими до інфікування серед означеної вікової групи в Україні є засуджені, які перебувають у пенітенціарних установах для неповнолітніх – виховних колоніях. Окрім того, офіційно визнано – кількість ВІЛ-інфікованих серед ув'язнених та засуджених, які перебувають у пенітенціарній системі, в 5–10 разів вища, ніж серед загального населення.

Для більшості засуджених неповнолітніх (осіб від 14 до 18 років) характерним є те, що, по-перше, досвід ризикованої щодо здоров'я поведінки вони набули ще до потрапляння у місця позбавлення волі, по-друге, вже під час перебування у слідчих ізоляторах вони постійно піддаються ризику інфікування ВІЛ (татування в антисанітарних умовах за допомогою самотужки виготовлених спільних інструментів; гомосексуальні контакти на основі насильства або на іншому підґрунті тощо). Маючи попередній досвід та усталені моделі ризикованої поведінки, неповнолітні переносять їх й у виховні колонії, відповідно, збільшуючи для себе й інших ризик інфікування ВІЛ. Вибір ризикованих моделей поведінки пов'язаний також з соціально-психологічними характеристиками вихованців і умовами відбування покарання.

Окрім ризику інфікування ВІЛ в умовах пенітенціарних установ, їх вихованці, не отримавши належної підготовки з питань власного захисту, виходячи з місць позбавлення волі та продовжуючи ризиковані практики, наражають себе на ризик інфікування ВІЛ і після звільнення.

Усе вищезазначене зумовлює необхідність виокремлення та розроблення специфічних соціально-педагогічних профілактичних втручань, які б враховували особливості вихованців колоній та умови, в яких вони відбувають покарання, і сприяли ефективній профілактиці ВІЛ-інфекції та формуванню безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки.

Теоретико-методичні та науково-практичні засади здійснення профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі, формування здорового способу життя підлітків та молоді, відповідальної поведінки щодо власного здоров'я висвітлено у роботах О. В. Безпалько, І. Д. Зверєвої, Н. В. Зимівець, Г. Д. Золотової, О. В. Коган, Г. М. Лактіонової, Н. Ю. Максимової, В. М. Оржеховської, О. І. Пилипенка, О. М. Приступи, О. О. Яременка; питання формування безпечної поведінки та безпеки життєдіяльності вивчали Т. Ф. Алексеєнко, Р. Ю. Васильєва, Т. В. Воронцова, Т. О. Іванова, Л. П. Карнаух, В. С. Пономаренко, А. В. Попков, Т. В. Суворова; проблему профілактики ВІЛ з різними групами клієнтів (учнівською молоддю, споживачами ін'єкційних наркотиків, особами, залученими до комерційного сексу, бездоглядними та безпритульними дітьми) розкрито у психологічних (Л. П. Бутузова, І. В. Гришаєва, Б. П. Лазоренко), педагогічних (В. С. Пономаренко, Л. М. Шипіцина), соціально-педагогічних (Т. Л. Лях, І. М. Пінчук, С. В. Терницька, Т. П. Цюман), соціологічних (О. М. Балакірева, І. Л. Демченко, О. П. Пурик, О. В. Тюсова) дослідженнях.

Питання ресоціалізації засуджених, у тому числі неповнолітніх, відображено у працях О. В. Беци, С. В. Горенка, В. Г. Деева, О. Г. Колба, В. І. Кривуші, А. Ф. Кудімова, С. В. Кушнарьова, В. П. Лютого, Г. О. Радова, В. М. Синьова та інших; зверталися до пошуку шляхів формування серед засуджених здорового способу життя П. В. Вівчар, О. М. Гумін, В. І. Кривуша, М. М. Фіцула; у дисертаціях російських науковців відображено медичні питання профілактики ВІЛ-інфекції серед засуджених (А. С. Кузнецова) та юридичний аспект організації відбування покарання засудженими, які живуть з ВІЛ/СНІД (І. В. Зайцева).

Аналіз наукових досліджень дає змогу зробити висновок, що проблема організації системи профілактики ВІЛ-інфекції та безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх не була об'єктом та предметом окремого наукового дослідження.

Актуальність та доцільність дослідження проблеми профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців колоній значною мірою обумовлена необхідністю вирішення ряду виявлених під час аналізу теоретичних джерел та існуючої практики *суперечностей* між:

- зростанням темпів поширення ВІЛ-інфекції у пенітенціарних установах та відсутністю науково-методичних засобів здійснення її ефективної профілактики;
- потенційними можливостями спеціалістів виховних колоній щодо здійснення ефективних профілактичних втручань та відсутністю належного змістово-технологічного забезпечення такої діяльності;
- необхідністю консолідації зусиль усіх фахівців, які можуть бути причетними до формування здорового способу життя та профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців колоній, та недостатньою підготовленістю таких спеціалістів до розбудови ефективної взаємодії та партнерства.

Соціальна значущість проблеми, недостатнє дослідження її теоретичних та практичних аспектів обумовили вибір теми дисертації: *“Соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема наукової роботи є частиною проблемної теми лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України “Соціалізація особистості у різних виховних середовищах”: державний реєстраційний номер 0106U000430. Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 8 від 25.10.2007 р.) та погоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 18.12.2007 р.).

Мета дослідження – на основі аналізу теоретичних засад профілактики ВІЛ-інфекції у виховних колоніях обґрунтувати та експериментально перевірити умови соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх.

Задачі дослідження:

1. На підставі аналізу педагогічної, соціологічної, психологічної літератури визначити фактори уразливості та ризику інфікування ВІЛ засуджених і

охарактеризувати вітчизняні та зарубіжні підходи до здійснення профілактики ВІЛ-інфекції в установах пенітенціарної системи.

2. Розкрити теоретичні засади соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції у виховних колоніях.

3. Виявити особливості формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки у вихованців колоній та визначити критерії, показники і рівні її сформованості.

4. Охарактеризувати організаційно-фахове та змістово-технологічне забезпечення соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції у виховних колоніях.

5. Визначити та впровадити умови соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців колоній та експериментально перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження – соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед неповнолітніх.

Предмет дослідження – умови, що забезпечують ефективність соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення концепції соціалізації (І. С. Кон, А. В. Мудрик, С. В. Савченко, О. В. Сухомлинська); системний, мультидисциплінарний та міжвідомчий підходи до процесу здійснення профілактики та формування безпечної поведінки (С. С. Гіль, Р. В. Йорік, М. С. Каган, Ж. В. Петрочко), теоретичні засади соціально-педагогічної діяльності (Т. Ф. Алексеєнко, О. В. Безпалько, В. Г. Бочарова, І. Д. Зверєва, А. Й. Капська, Г. М. Лактіонова, І. А. Ліпський, Л. І. Міщик); теоретичні засади впровадження соціально-педагогічних технологій (Р. Х. Вайнола, М. А. Галагузова, Н. В. Заверико, Н. В. Зимівець, С. Я. Харченко); соціальні, медичні, психолого-педагогічні, соціально-педагогічні аспекти профілактичної діяльності (К. Г. Гуревич, В. П. Лютий, Р. В. Овчарова, О. П. Пурик, І. М. Трубавіна, Л. М. Шипіцина,); положення концепції комплексного підходу до профілактичних втручань (Н. О. Гусєва, М. О. Сирота, І. І. Хажиліна, Л. М. Шипіцина, О. В. Ялтонська); теорії зміни поведінки (І. Д. Бех, К. ДіКлементе, Р. Лазарус, Дж. Прочаска, М. О. Сирота, В. О. Ялтонський), теоретико-методологічні засади пенітенціарної діяльності з ресоціалізації засуджених (О. В. Беца, О. Д. Глотчкін, В. І. Кривуша, А. С. Макаренко, Н. Ю. Максимова, В. Ф. Пірожков, Г. О. Радов, В. М. Синьов, М. М. Фіцула).

Нормативно-правову базу дослідження становлять положення основних законодавчих актів України з питань формування здорового способу життя серед населення, у тому числі підлітків та молоді, та профілактики ВІЛ-інфекції серед різних категорій, зокрема, законів України (“Про охорону дитинства”, “Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”, “Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ”, “Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки”); Кримінально-виконавчого

кодексу України; ряду документів, затверджених Державним департаментом України з питань виконання покарань.

Для досягнення мети та вирішення задач дослідження було використано такі **методи**:

теоретичні – узагальнення теоретичних даних, аналіз, порівняння, синтез для визначення факторів уразливості та ризику щодо інфікування ВІЛ засуджених в установах пенітенціарної системи; контент-аналіз нормативно-правових документів, систематизація і класифікація науково-теоретичного матеріалу для визначення і характеристики вітчизняних та зарубіжних підходів до організації і здійснення профілактики інфікування ВІЛ в установах пенітенціарної системи; моделювання соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців колоній; проектування умов соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх;

емпіричні – опитування неповнолітніх засуджених для визначення наявності та особливостей ризикованих щодо інфікування ВІЛ поведінкових практик, рівня сформованості у них безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки; анкетування фахівців виховних колоній, контент-аналіз документів, що регламентують соціально-виховну та психологічну роботу у колоніях, для визначення особливостей забезпечення соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції, оцінки розробленого у ході дослідження методичного забезпечення профілактичної діяльності, якісної та кількісної динаміки у процесі здійснення соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції; педагогічний експеримент для апробації розроблених у ході дослідження умов соціально-педагогічної профілактики;

методи математичної статистики з метою кількісної обробки даних та визначення статистичної значущості отриманих у ході експерименту результатів.

Експериментальною базою дослідження були 11 виховних колоній Державного департаменту України з питань виконання покарань (нині – Державна пенітенціарна служба України); 11 районних і міських та 27 обласних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді; Всеукраїнський громадський центр “Волонтер”.

До експериментальної роботи загалом на констатувальному, формувальному та контрольному етапах експерименту було залучено 2508 неповнолітніх засуджених виховних колоній, 61 фахівець виховних колоній, 5 фахівців Державного департаменту України з питань виконання покарань, 38 спеціалістів міських, районних та обласних ЦСССДМ, 3 спеціаліста Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, 25 фахівців громадських організацій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше визначено та обґрунтовано зміст поняття “соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх”; охарактеризовано вітчизняні та зарубіжні підходи до здійснення профілактики ВІЛ-інфекції в установах пенітенціарної системи; умови соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх (підвищення рівня готовності спеціалістів виховних колоній до розроблення та реалізації програм соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки у вихованців;

розроблення та впровадження Комплексної програми соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки серед вихованців колоній з використанням інтерактивних методів; реалізація мультидисциплінарного та міжвідомчого підходу, що ґрунтується на ефективному партнерстві як у виховній колонії, так і між колонією та іншими державними і громадськими організаціями, що працюють у сфері профілактики ВІЛ-інфекції; забезпечення активної участі неповнолітніх засуджених у розробленні та реалізації профілактичної програми); особливості ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки у неповнолітніх засуджених; критерії, показники та рівні сформованості безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки у вихованців колоній;

уточнено зміст понять “уразливість”, “ризик”, “ризикована щодо здоров’я поведінка”, “ризикована щодо інфікування ВІЛ поведінка”, “підлітки, уразливі до інфікування ВІЛ”, “підлітки груп ризику щодо інфікування ВІЛ”, “соціально-педагогічна профілактика”;

дістало подальшого розвитку організаційно-фахове та змістово-технологічне забезпечення соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед неповнолітніх у виховних колоніях України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблено та впроваджено: авторські діагностичні методики визначення рівня сформованості безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки (анкета, програма проведення фокус-груп, бланк для визначення ціннісних орієнтацій неповнолітніх на основі методики Рокіча, пакет проблемних ситуацій з бланком оцінювання відповідей); Програму підвищення рівня готовності спеціалістів до здійснення соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки у вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх; Комплексну програму соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки серед вихованців колоній; посібник з питань профілактики ВІЛ-інфекції у виховних колоніях “Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки” та чотири настільні просвітницько-профілактичні гри (“Володар кілець”, “Крок за кроком”, “Фото-фішка”, “Що я знаю про наркотики?”).

Теоретичні та практичні результати дослідження можуть використовуватись у профілактичній роботі спеціалістами виховних колоній й інших типів установ виконання покарань (СІЗО, виправних колоній), де перебувають як неповнолітні, так і молодь, ЦСССДМ України; у навчальних закладах різних рівнів акредитації для підготовки фахівців до здійснення профілактичної діяльності в умовах пенітенціарної системи.

Результати дослідження **впроваджено** в роботу з неповнолітніми 11 виховних колоній Державного департаменту України з питань виконання покарань (акт про впровадження № 1 від 04.08.2010 р.); у діяльність: обласних, міських та районних центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді та Державної соціальної служби для сім’ї, дітей та молоді (довідка № 01/2185 від 29.12.2010 р.; довідка № 05/1173 від 16.09.2011 р. – КМЦСССДМ), Всеукраїнського громадського центру “Волонтер” та його регіональних відділень (довідка про впровадження № 35/11 від 11.03.2011 р.), Московського міського центру профілактики бездоглядності, злочинності,

алкоголізму, наркоманії та СНІДу серед неповнолітніх “Діти вулиць” Департаменту сімейної та молодіжної політики міста Москви, Російська Федерація (акт про впровадження № 623/1-15 від 16.12.2010 р.); у навчальний процес Інституту психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка № 43/1 від 27.06.2011 р.).

Особистий внесок здобувача. У посібнику “Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки” (співавтори: О. В. Безпалько, Н. В. Зимівець, Т. Л. Лях та інші) здобувачем розкрито теми “Застосування методу казкотерапії”, “Добірка ігор для використання під час роботи з дітьми та підлітками”. У навчально-методичному посібнику “Основи громадського здоров’я: теорія і практика” (співавтори: Т. П. Авельцева, О. В. Безпалько, Т. Л. Лях та інші) внеском автора є тема “Репродуктивне здоров’я підлітків” та підтеми “Казкотерапія як метод попередження ризикованої поведінки”, “Настільні ігри та можливості їх використання у профілактичній діяльності”, “Форум-театр як метод профілактики негативних явищ: сутність та особливості використання”. У навчально-методичному посібнику “Сходинки: просвітницько-профілактичні тренінгові заняття з підлітками” (співавтори: Т. Л. Лях, В. В. Лях, Г. Б. Скіпальська) автором підготовлено рекомендації для аутріч-працівників, теми “Основи гігієни”, “Інфекції, які передаються статевим шляхом”, “Розвиток ВІЛ в організмі. Тестування”, “Алкоголь та алкогольна залежність”. У методичному посібнику “Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки” (співавтори: Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна) здобувачем здійснено загальну редакцію, підготовлено розділи “Особливості побудови та реалізації профілактичних програм з безпритульними дітьми та підлітками”, “Методичні рекомендації з використання серії мультиплікаційних фільмів “Невигадані історії” тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні й практичні результати дослідження було представлено у доповідях та повідомленнях на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – “Громадське здоров’я та профілактика ВІЛ/СНІД” (Вашингтон, США, 2007), “Профілактика ВІЛ серед підлітків груп найвищого ризику в країнах Європи та Азії” (Ханой, В’єтнам, 2007), “Профілактика ВІЛ-інфекції та ТБ в Україні” (Київ, 2007), “Актуальні питання соціально-педагогічної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах” (Київ, 2009), “Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ ст.: соціалізація та соціальна адаптація особистості” (Київ, 2010), “СНІД 2010” (Київ, 2010), “Національна конференція з питань ВІЛ-інфекції “За кожне життя – разом” (Київ, 2010); “Супровід неповнолітніх, щодо яких застосовано примусові міри виховного та кримінально-правового характеру” (Москва, 2010), “Волонтерство – шлях до благодійності для кожного” (Київ, 2011), “Соціальна робота на межі тисячоліть: концепції, технології, стратегії” (Київ, 2011); *всеукраїнських* – “Соціально-педагогічні засади виховання морально гармонійної особистості” (Київ, 2008), “Цінності особистості у контексті викликів сучасності”, (Київ, 2009); висвітлено у ході ряду всеукраїнських, обласних та регіональних науково-практичних, методологічних семінарів, нарад, круглих столів Державного департаменту України з питань виконання покарань, Державної соціальної служби для сім’ї, дітей та

молоді, Всеукраїнського громадського центру “Волонтер”, Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ), Регіонального Бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я тощо.

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях лабораторії соціальної педагогіки та звітних конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (2007–2011).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено у 24 публікаціях: 4 статті у наукових фахових виданнях (3 одноосібних та 1 у співавторстві), 8 навчально-методичних та методичних посібників (у співавторстві), 1 стаття у міжнародному виданні (одноосібно), 4 статті у журналах для педагогів та інших фахівців, які працюють з молоддю (одноосібно), 5 настільних ігрових методик (у співавторстві), 2 збірки інформаційних, методичних, тренінгових матеріалів (у співавторстві).

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (298 найменувань, із них 25 – іноземною мовою) та 16 додатків на 80 сторінках. Робота містить 27 таблиць та 9 рисунків на 18 сторінках (1 таблиця на 2 повні сторінки у основному тексті дисертації). Повний обсяг дисертаційної роботи становить 314 сторінок, з них 198 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність теоретико-експериментального вивчення проблеми соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх; проаналізовано ступінь розробленості проблеми; зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; особистий внесок здобувача; подано інформацію про апробацію і впровадження результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У *першому розділі* – **“Профілактика ВІЛ-інфекції серед неповнолітніх у виховних колоніях як об'єкт соціально-педагогічного дослідження”** – проаналізовано основні фактори, що призводять до поширення ВІЛ-інфекції в місцях позбавлення волі; подано характеристики вітчизняних та зарубіжних підходів до здійснення профілактики інфікування ВІЛ в установах пенітенціарної системи; окреслено теоретичні засади соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції у виховних колоніях.

На підставі аналізу педагогічної, соціологічної, психологічної літератури визначено, що досліджувана проблема є малорозробленою, хоча, у зв'язку зі стрімким поширенням ВІЛ-інфекції, у тому числі в місцях позбавлення волі, існує нагальна потреба обґрунтування системи профілактики інфікування, зокрема, серед вихованців колоній для неповнолітніх.

Вивчення і узагальнення наукових праць ряду дослідників (О. М. Балакіревої, Н. В. Кабаченко, О. П. Пурик, Т. В. Семигіної, Н. Ф. Басова) засвідчило, що серед фахівців не існує єдиного бачення сутності ризику та уразливості до інфікування

ВІЛ, а відповідно, чіткого визначення *факторів* уразливості та ризику, що не сприяє здійсненню ефективних профілактичних втручань.

Відтак, у ході дослідження, базуючись на ряді наукових джерел (В. В. Беляєва, А. В. Бобрик, С. В. Ваньковський, А. С. Кузнєцова, Р. Юргенс), виокремлено та проаналізовано фактори уразливості, або загальні фактори, та фактори ризику, або специфічні фактори, інфікування ВІЛ засуджених, у тому числі неповнолітніх. Доведено, що *фактори уразливості* пов'язані з соціально-психологічними характеристиками засуджених (особливості підліткового віку, недостатній рівень сформованості мотиваційної сфери, високий рівень соціальної та педагогічної занедбаності, відхилення у психічному розвитку, алкоголізація та наркотизація) та особливостями пенітенціарної системи в цілому (соціальна ізоляція засуджених, гомогенність груп, загальна атмосфера насильства, відсутність профілактичних програм та цілісної політики профілактики ВІЛ). *Фактори ризику* пов'язані з практиками ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки серед засуджених, а саме з: уживанням психоактивних речовин, гомосексуальними контактами, нанесенням татувань тощо. Проаналізовані фактори уразливості та фактори ризику визначають підходи, напрями та зміст профілактичної роботи в місцях позбавлення волі.

У результаті аналізу представлених у вітчизняній та зарубіжній літературі концепцій та практичних моделей профілактики інфікування ВІЛ у пенітенціарній системі виокремлено та охарактеризовано підходи до її здійснення у період з середини 80-х років ХХ ст. до початку ХХІ ст.: 1) *підхід на основі заборон та обмежень*, що ґрунтується на невизнанні існування ризикованих поведінкових проявів у засуджених та унеможливорює будь-які профілактичні втручання, пов'язані зі зменшенням ризику. Натомість практикується обов'язкове тестування засуджених на ВІЛ-інфекцію та ізолювання ВІЛ-інфікованих. Такі заходи яскраво показали свою неефективність, що зумовило відмову від них більшості країн світу; 2) *підхід на основі моделі зменшення шкоди, або дистрибутивний підхід*, засновано на розумінні того, що, якщо викоринити вживання психоактивних речовин та сексуальні контакти серед засуджених неможливо, то, принаймні, можна вплинути на зміну ризикованої щодо інфікування поведінки на більш безпечну. У межах даного підходу засудженим забезпечується доступ до презервативів, у ряді пенітенціарних систем світу здійснюються програми поширення стерильних голків та шприців, дезінфікуючих засобів; 3) *медико-соціальний підхід* передбачає медико-соціальну реабілітацію тих, хто практикує ризиковану щодо інфікування поведінку (зокрема, має наркозалежність); добровільне консультування і тестування на ВІЛ; лікування, догляд та підтримку ВІЛ-інфікованих та тих, хто живе зі СНІДом; дострокове звільнення хворих на СНІД; 4) *підхід на основі ресоціалізації та просвітницько-профілактичних програм* передбачає формування комплексу знань, уявлень та, відповідно, безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки, яка б практикувалася не лише в умовах засудження, а й після звільнення. Компонентами цього підходу є: активізація діяльності з ресоціалізації засуджених; попередження насильства у місцях позбавлення волі, зокрема сексуального, та захист потерпілих; реалізація просвітницьких програм.

Три останні підходи різною мірою дозволяють усунути фактори уразливості та ризику інфікування ВІЛ засуджених, у тому числі неповнолітніх, а, отже, мають

застосовуватись у комплексі. Визначено, що найбільший акцент у виховних колоніях варто зробити на підході на основі ресоціалізації та просвітницько-профілактичних програм.

Для обґрунтування теоретичних засад соціально-педагогічної профілактики інфікування ВІЛ у виховних колоніях проаналізовано психолого-педагогічні, соціально-педагогічні, соціологічні й медичні аспекти профілактичної діяльності (О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, В. П. Лютий, Р. В. Овчарова, О. П. Пурик, Т. Є. Федорченко, Л. М. Шипіцина), а також положення концепції комплексного підходу до профілактичних втручань (Н. О. Гусєва, В. М. Оржеховська, М. О. Сирота, С. В. Терницька, І. І. Хажиліна, Л. М. Шипіцина, В. М. Ялтонський, О. В. Ялтонська).

Визначено поняття “соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед неповнолітніх засуджених” як напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає реалізацію програм мультдисциплінарною та міжвідомчою командою фахівців в умовах пенітенціарної системи з використанням, насамперед, педагогічних механізмів впливу, спрямованих на виявлення та усунення причин та умов, що сприяють уразливості засуджених до інфікування ВІЛ, формування у них безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки, а також покращення якості життя засуджених, які живуть з ВІЛ/СНІДом.

Метою соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції є формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки.

Охарактеризовано *види* соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції (первинна, вторинна і третинна), цільові групи та завдання профілактичних втручань відповідно до видів.

Основними *принципами* здійснення такої профілактики визначено: доступність, добровільність, доброзичливість, конфіденційність та анонімність в одержанні тих чи інших послуг у рамках профілактичної програми, участь молоді.

У *другому розділі* – “**Умови соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ**” – за результатами експериментального дослідження проаналізовано особливості формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки у вихованців колоній; охарактеризовано організаційно-фахове та змістово-технологічне забезпечення соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців колоній; обґрунтовано умови соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ.

У результаті проведення *фокус-груп* з неповнолітніми засудженими та їх *анкетування* щодо досвіду ризикованої поведінки конкретизовано: *фактори уразливості неповнолітніх щодо інфікування* (недостатня робота з формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки; недостатній рівень поінформованості засуджених про ВІЛ-інфекцію та різні аспекти ризикованої поведінки й її наслідків); *фактори ризику інфікування* неповнолітніх засуджених у колонії (наявність у більшості досвіду ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки до позбавлення волі; у частини засуджених – в умовах позбавлення волі, зокрема незахищених статевих контактів та виготовлення татуювань). Визначено, що досвід ризикованої щодо інфікування поведінки до засудження притаманний представникам обох

статей, досвід ризикованої поведінки у місцях позбавлення волі більше притаманний хлопцям.

Оскільки формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки є метою соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед засуджених, визначено критерії та показники її сформованості: *когнітивний* (знання про сутність ВІЛ-інфекції та ризикованої щодо інфікування поведінки, її наслідків; розуміння сутності безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки; знання щодо пошуку інформації та допомоги у відповідних організаціях); *емоційно-ціннісний* (визначення цінності здоров'я як пріоритетної, умотивованість вибору практик безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки, бачення власної ролі у попередженні свого інфікування ВІЛ та інфікування оточуючих, толерантне ставлення до ВІЛ-інфікованих та відсутність стигматизації); *вчинковий* (уміння ідентифікувати ситуації ризику та уникати їх; уміння чинити опір негативним впливам середовища, що пов'язані з ризиком інфікування ВІЛ).

З огляду на критерії та показники, визначено й охарактеризовано рівні сформованості безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки: *достатній*, *середній* та *початковий*.

Вихованці, в яких *достатній рівень* сформованості безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки, мають належні знання про сутність ВІЛ-інфекції та ризику інфікування, правила та норми дотримання безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки, пошук інформації з даних питань та про можливості отримання допомоги у відповідних організаціях; окрім того, визначають пріоритетність для себе цінності здоров'я, готові обирати практики безпечної поведінки як у сьогоденні, так і в майбутньому, розуміють власну роль у профілактиці ВІЛ-інфікування свого та оточуючих; у них достатньо сформовані уміння ідентифікувати ситуації ризику та уникати їх, чинити опір негативним впливам середовища, що пов'язані з ризиком інфікування ВІЛ.

Для вихованців, у яких відзначається *середній рівень* сформованості безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки, характерна наявність базових знань про сутність ВІЛ-інфекції та ризику інфікування, норми та правила дотримання безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки. Таким вихованцям властива загальна зорієнтованість щодо шляхів пошуку інформації та можливостей отримання допомоги від організацій, що працюють у даній сфері; здоров'я для них становить цінність, однак не має першочергового значення; такі вихованці схильються до вибору практик безпечної поведінки, однак не впевнені у власній цілковитій готовності до дотримання такого вибору у реальному житті; вони мають загальне бачення власної ролі у профілактиці ВІЛ інфекції; для таких вихованців характерна базова сформованість умінь ідентифікувати ситуації ризику та уникати їх, чинити опір негативним впливам середовища, що пов'язані з ризиком інфікування ВІЛ.

Для вихованців, у яких безпечна щодо інфікування ВІЛ поведінка сформована на *початковому рівні*, характерні загальні знання про існування ВІЛ-інфекції та СНІДу, однак несформовані або ж відсутні знання щодо особливостей інфікування, наслідків ризикованої поведінки, правил та норм безпечної поведінки, шляхів пошуку інформації, а також можливостей отримання допомоги від організацій, що працюють у даній сфері. Такі вихованці не мають цінності здоров'я у переліку своїх

основних життєвих цінностей; відзначаються більшою готовністю до вибору практик ризикованої поведінки, а ніж безпечної; відсутністю або ж нестійким баченням власної ролі у попередженні інфікування; недостатніми або несформованими уміннями ідентифікувати ситуації ризику та уникати їх, чинити опір негативним впливам середовища, що пов'язані з ризиком інфікування ВІЛ.

Для визначення рівня сформованості у засуджених безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки було розроблено авторські діагностичні методики (анкета, програма проведення фокус-груп, бланк для визначення ціннісних орієнтацій неповнолітніх на основі методики Рокіча, пакет проблемних ситуацій з бланком оцінювання відповідей).

На наступному етапі дослідження шляхом *контент-аналізу документації* (планів, звітів, посадових інструкцій) та *анкетування працівників* виховних колоній вивчено стан соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфікування серед неповнолітніх засуджених. Зокрема, визначено та конкретизовано організаційно-фахове та змістово-технологічне забезпечення соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції, у тому числі готовність фахівців до реалізації профілактичних втручань та особливості співпраці з партнерськими організаціями. У ході *міжвідомчих семінарів* було окреслено основні перешкоди для профілактичної діяльності у виховних колоніях та розроблено можливі шляхи їх подолання.

На підставі здійсненого аналізу визначено та обґрунтовано умови, що забезпечують ефективність соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх, а саме: 1) підвищення рівня готовності спеціалістів до розроблення та реалізації програм соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки у вихованців; 2) розроблення та впровадження Комплексної програми соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки з використанням інтерактивних методів; 3) реалізація мультидисциплінарного та міжвідомчого підходу, що ґрунтується на ефективному партнерстві як у виховній колонії, так і між колонією та іншими державними і громадськими організаціями, що працюють у сфері профілактики ВІЛ-інфекції; 4) забезпечення активної участі неповнолітніх засуджених у розробленні та реалізації профілактичної програми.

У *третьому розділі – “Експериментальна робота щодо здійснення соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх”* – розкрито процедуру формувального етапу експерименту; перевірено ефективність визначених умов соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ; представлено результати експериментальної роботи.

Формувальний етап експерименту було спрямовано на створення визначених умов соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ.

Забезпечення *першої умови* відбувалося шляхом підготовки та впровадження Програми підвищення рівня готовності спеціалістів до розроблення та реалізації програм соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування поведінки у вихованців.

Програма розроблялася під час п'яти круглих столів із залученням представників пенітенціарної системи, ЦСССДМ, громадських організацій. Упроваджувалась Програма через проведення семінарів та тренінгів для мультидисциплінарних та міжвідомчих груп фахівців (загалом проведено 17 три- та чотириденних навчальних заходів).

Задля впровадження *другої умови* було розроблено Комплексну програму соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки, а також методичне забезпечення її реалізації: 1) посібник “Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки”, в якому, окрім теоретичних основ профілактики, розкрито ефективні інноваційні методи реалізації профілактичних втручань для формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки: соціально-просвітницький тренінг; інтерактивна гра; “кейс-стаді” (метод навчання через аналіз практичних ситуацій); казкотерапія; форум-театр; метод “рівний – рівному”; 2) чотири настільні просвітницько-профілактичні гри: “Володар кілець”, “Крок за кроком”, “Фото-фішка”, “Що я знаю про наркотики?” (у співавторстві та за підтримки ЮНІСЕФ).

Реалізація Комплексної профілактичної програми здійснювалася на базі 11 виховних колоній (у 2008 році одну з яких було реорганізовано) мультидисциплінарними та міжвідомчими командами спеціалістів за активної участі вихованців установ.

Забезпечення *третьої умови*, а саме реалізація мультидисциплінарного та міжвідомчого підходу, що ґрунтується на ефективному партнерстві як у виховній колонії, так і між колонією та іншими державними і громадськими організаціями, що працюють у сфері профілактики ВІЛ-інфекції, відбувалося як на етапі підвищення готовності фахівців (було проведено три триденних тренінги, спрямовані на розбудову командного підходу у процесі реалізації профілактичної програми на базі виховної колонії), так і під час безпосередньої профілактичної роботи з вихованцями мультидисциплінарними та міжвідомчими командами.

У розробленні і самої Комплексної профілактичної програми, і методичного забезпечення її реалізації (зокрема, всіх настільних ігор, сценаріїв для форум-театру тощо) брали безпосередню участь вихованці колоній. Це надало можливість реалізувати *четверту* визначену нами *умову* соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ – забезпечення активної участі неповнолітніх засуджених у розробленні та реалізації профілактичної програми.

На контрольному етапі дослідження здійснено оцінку ефективності розроблених та впроваджених у ході формувального етапу експерименту умов соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції.

Шляхом кількісного і якісного аналізу даних, отриманих до та після експериментального впровадження визначених умов соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції на базі виховних колоній, засвідчено статистично значущі зміни у рівнях сформованості досліджуваного явища (рис.).

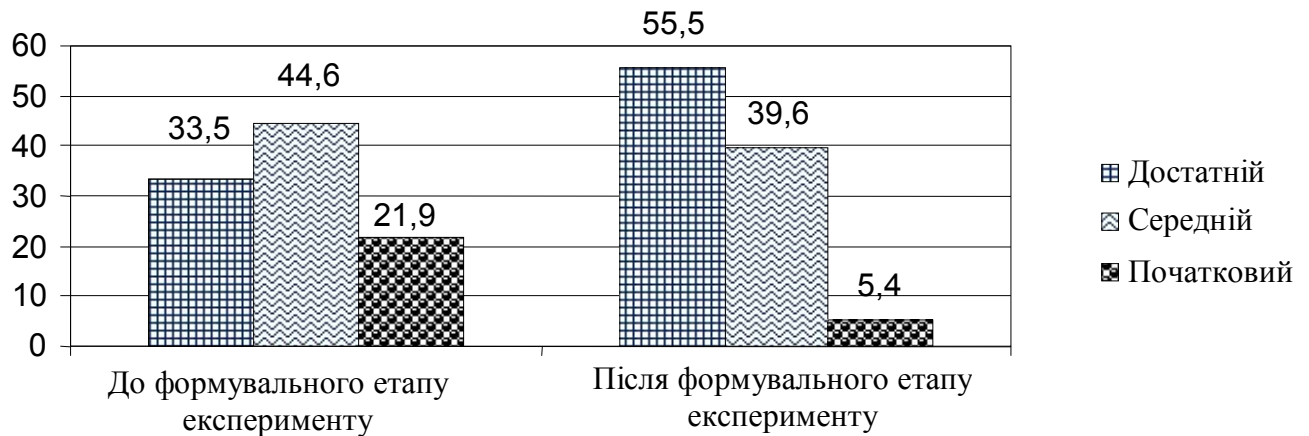

Рис. Динаміка рівнів сформованості безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки, %

Ефективність упроваджених умов соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції підтверджено також результатами опитування психологів, медиків та вихователів колоній.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та науково вирішено проблему соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції у виховних колоніях, що виявляється в аналізі теоретичних засад профілактики у таких установах, обґрунтуванні та експериментальній перевірці умов соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх.

Результати теоретичного й експериментального дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених задач і дали змогу зробити такі *висновки*:

1. На підставі аналізу педагогічної, соціологічної, психологічної літератури визначено фактори уразливості та ризику інфікування ВІЛ засуджених і подано характеристику вітчизняних та зарубіжних підходів до здійснення профілактики ВІЛ-інфекції в установах пенітенціарної системи. Обґрунтовано, що фактори уразливості пов'язані з характеристиками засуджених, зокрема тих, які перебувають у виховних колоніях, та особливостями пенітенціарної системи в цілому, у той час, як фактори ризику пов'язані з практиками ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки серед засуджених.

У результаті вивчення представлених у вітчизняній та зарубіжній літературі теоретико-методичних концепцій та практичних моделей профілактики ВІЛ у пенітенціарних установах виокремлено та охарактеризовано підходи до її здійснення, що динамічно розвивались з середини 80-х років ХХ ст. до початку ХХІ ст.: підхід на основі заборон та обмежень; підхід на основі моделі зменшення шкоди, або дистрибутивний підхід; медико-соціальний підхід; підхід на основі ресоціалізації та просвітницько-профілактичних програм. Перший підхід у більшості країн світу визнано неефективним. Інші три підходи різною мірою дають змогу усунути фактори уразливості та ризику інфікування ВІЛ засуджених, у тому числі, неповнолітніх а, отже, мають застосовуватись у комплексі. Доведено, що у

виховних колоніях найбільшу увагу варто акцентувати на підході на основі ресоціалізації та просвітницько-профілактичних програм.

2. Розкрито теоретичні засади соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції у виховних колоніях. Обґрунтовано поняття “соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед неповнолітніх засуджених” як напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає реалізацію програм мультдисциплінарною та міжвідомчою командою фахівців в умовах пенітенціарної системи, з використанням, насамперед, педагогічних механізмів впливу, спрямованих на виявлення та усунення причин та умов, що сприяють уразливості засуджених до інфікування ВІЛ, формування у них безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки, а також покращення якості життя засуджених, які живуть з ВІЛ/СНІДом. Визначено, що метою соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції є формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки. Охарактеризовано види соціально-педагогічної профілактики ВІЛ, завдання відповідно до видів, а також цільові групи: первинна профілактика здійснюється з усіма вихованцями колоній, спрямована на попередження ВІЛ-інфікування шляхом виявлення та усунення причин та умов, що сприяють уразливості засуджених до інфікування, та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки; вторинна профілактика здійснюється з неповнолітніми засудженими, які практикують ризиковану щодо інфікування ВІЛ поведінку у місцях позбавлення волі, та спрямована на попередження ВІЛ-інфікування шляхом зміни ризикованої та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки; цільовою групою третинної профілактики є засуджені, які живуть з ВІЛ/СНІД, і цей вид профілактики спрямовано на покращення якості життя таких засуджених, а також попередження повторного інфікування та поширення ВІЛ-інфекції шляхом формування безпечної поведінки.

3. Виявлено особливості формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки у вихованців колоній на підставі вивчення їхнього досвіду ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки (як до засудження, так і в установі). Розкрито сутність поняття “безпечна щодо інфікування ВІЛ поведінка”, що становить сукупність дій та вчинків особистості, які нейтралізують ризик інфікування ВІЛ, детермінуються пріоритетністю для неї цінності здоров’я, достатнім рівнем обізнаності щодо правил безпечної поведінки та вмотивованістю їх дотримання, а також ґрунтуються на належному рівні розвитку вмінь розпізнавання та уникнення небезпечних щодо інфікування ВІЛ ситуацій. Визначено критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний, вчинковий) безпечної щодо ВІЛ-інфікування поведінки та показники їх сформованості, на підставі чого охарактеризовано рівні сформованості у неповнолітніх засуджених безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки: початковий, середній і достатній.

4. Охарактеризовано організаційно-фахове та змістово-технологічне забезпечення соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції у виховних колоніях. Зокрема, встановлено, що питання профілактики ВІЛ-інфікування більшою мірою покладені на медичну службу, яка, насамперед, працює по факту виникнення проблеми зі здоров’ям конкретного вихованця або ж їх групи; заходи, здійснювані у межах соціально-педагогічної профілактики (психологами, вихователями, іншими спеціалістами) і спрямовані на профілактику ВІЛ-інфекції та,

загалом, на формування здорового способу життя, є безсистемними, не поєднані єдиною метою, не включені до єдиної профілактичної програми; методичне забезпечення профілактичної роботи, зокрема профілактики ВІЛ-інфекції, є застарілим та не відповідає сучасним вимогам, які висуваються перед спеціалістами щодо здійснення профілактичних втручань.

Установлено, що рівень готовності спеціалістів до здійснення профілактичної діяльності (їх умотивованість, обізнаність з основних аспектів профілактики ВІЛ-інфекції, уміння реалізації просвітницько-профілактичних програм, використання інноваційних методів профілактики) вимагає підвищення. Доведено необхідність упровадження мультидисциплінарного та міжвідомчого підходу до здійснення профілактики ВІЛ-інфекції у виховних колоніях.

На основі дослідження визначено ряд перешкод у реалізації програм соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки на базі колонії (організаційні, методичні, особистісні, межові, специфічні), а також виокремлено можливі шляхи їх подолання.

5. Визначено та впроваджено умови соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців колоній: підвищення рівня готовності спеціалістів до розроблення та реалізації програм соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки у вихованців; розроблення та впровадження Комплексної програми соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки з використанням інтерактивних методів профілактики; реалізація мультидисциплінарного та міжвідомчого підходу, що ґрунтується на ефективному партнерстві як у виховній колонії, так і між колонією та іншими державними і громадськими організаціями, що працюють у сфері профілактики ВІЛ-інфекції; забезпечення активної участі неповнолітніх засуджених у розробленні та реалізації профілактичної програми.

Шляхом кількісного і якісного аналізу даних, отриманих до та після експериментального впровадження визначених умов, доведено, що це привело до позитивних статистично значущих змін у рівнях сформованості досліджуваного явища. Так, динаміка достатнього рівня становить 22,0% (з 33,5 до 55,5%), а кількість вихованців, що мають початковий рівень сформованості безпечної щодо ВІЛ поведінки, скоротилася на 16,5% (з 21,9 до 5,4%).

Результати дослідження підтвердили ефективність упроваджених умов соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ, а відповідно засвідчили покращення організаційно-фахового й змістово-технологічного забезпечення соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції у виховних колоніях.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний розгляд усіх аспектів означеної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання: змісту та методів реалізації профілактичних програм з неповнолітніми ув'язненими в умовах слідчого ізолятора; розроблення методичного забезпечення профілактичної роботи з неповнолітніми, які мають глибоку педагогічну занедбаність та затримку психічного розвитку; вивчення вікових та гендерних особливостей формування безпечної поведінки серед неповнолітніх ув'язнених і засуджених.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, рекомендовано вивчення можливості введення до штату виховної колонії посади соціального педагога, який би опікувався питаннями впровадження та координації профілактичних програм з формування навичок безпечної, відповідальної поведінки засуджених, налагодженням соціальних зв'язків, побудовою життєвої перспективи тощо. Доречним є передбачення у програмах підготовки та перепідготовки персоналу кримінально-виконавчої служби курсів, спрямованих на профілактичну роботу з ув'язненими та засудженими і формування у них безпечної поведінки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Журавель Т. В. Програма профілактики ВІЛ/СНІД та ризикованої поведінки серед неповнолітніх у притулку для неповнолітніх / Т. В. Журавель, Т. Л. Лях // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2006. – № 3 (15). – С. 109–125.

2. Журавель Т. В. Особливості профілактики ВІЛ-інфекції серед неповнолітніх у виховних колоніях / Т. В. Журавель // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / [ред. кол. : І. Д. Бех, А. Й. Сиротенко]. – К. : Інститут проблем виховання, 2008. – Вип. 12. – С. 190–196.

3. Журавель Т. В. Проблеми здійснення профілактики ВІЛ-інфекції серед дітей та підлітків груп найвищого ризику / Т. В. Журавель // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. / [ред. кол.: І. Д. Бех, В. О. Огнев'юк, О. Л. Кононко]. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – № 11. – Педагогіка. Психологія. – С. 72–75.

4. Журавель Т. В. Особливості соціальної профілактики серед неповнолітніх інфекцій, що передаються статевим шляхом / Т. В. Журавель // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : у 2-х кн. : зб. наук. пр. / [ред. кол. : І. Д. Бех, А. Й. Сиротенко]. – Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2009. – Кн. 2, вип. 13. – С. 241–249.

Навчальні, навчально-методичні та методичні посібники

5. Журавель Т. В. Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки : навч.-тренінг. модуль з підготовки працівників притулків для неповнолітніх України до здійснення профілактичної роботи / Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Петрик ; за заг. ред. Т. Л. Лях. – К. : РА “Прем'єр Медіа”, 2003. – 112 с. – (авт.: С. 23–36 – у співавт.; 48–52; 74–98).

6. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки : посіб. для спец. приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній / [О. В. Безпалько, Н. В. Зимівець, Т. В. Журавель та ін.] ; за заг. ред. Р. Х. Вайноли, Т. Л. Лях. – К. : ТОВ “ДКБ “РОТЕКС”, 2007. – 190 с. – (авт.: С. 5 – у співавт.; 127–129 – у співавт.; 130–133; 154–159 – у співавт.; 160–185).

7. Форум-театр: формула виходу з кризи : навч.-метод. посіб. для бажаючих створити форум-театр / [Л. Гук, М. Григоріва, Т. Журавель та ін.]. – К. : Школа Рівних Можливостей, 2007. – 68 с. – (авт.: С. 23–49).

8. Організація діяльності координаційних рад з питань запобігання поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу на регіональному рівні : [посіб. для спец.] / Т. В. Безулик, Т. В. Журавель, С. І. Глушик, І. І. Лукасевич. – К. : USAID, Health Policy Initiative, 2007. – 84 с. – (авт.: С. 8–13 – у співавт.).

9. Основи громадського здоров'я: теорія і практика : навч.-метод. посіб. / [Т. П. Авельцева, О. В. Безпалько, Т. В. Журавель та ін.] ; за заг. ред. О. В. Безпалько. – Ужгород : ВАТ “Патент”, 2008. – 322 с. – (авт.: С. 152–154 – у співавт.; 175–180; 199–202 – у співавт.; 206–215 – у співавт.; 271–307).

10. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : метод. посіб. / [О. В. Безпалько, Л. П. Гурковська, Т. В. Журавель та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. – К. : Видавничий дім “Калита”, 2010. – 376 с. – (авт.: С. 87–114; 269–277 – у співавт.; 288–311).

11. Сходінки: просвітницько-профілактичні тренінгові заняття з підлітками : навч.-метод. посіб. для соц. педагогів, соц. працівників, аутріч-працівників, практик. психологів / [Т. В. Журавель, В. В. Лях, Т. Л. Лях та ін.] ; за наук. ред. І. Д. Зверевої. – К. : Видавничий дім “Калита”, 2010. – 164 с. – (авт.: С. 20–22; 36–42; 58–64; 69–91 – у співавт.; 121–130).

12. Журавель Т. В. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки : метод. посіб. для спец., які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / Журавель Т. В., Лях Т. Л., Нікітіна О. М. ; за заг. ред. Т. В. Журавель – К. : AFEW, 2010. – 168 с. – (авт.: С. 7–45; 67–75; 76–166 – у співавт.).

Інші публікації

13. Журавель Т. В. Застосування методу казкотерапії у профілактичній роботі / Т. В. Журавель // Діти-батьки-сім'я. – 2006. – № 5. – С. 33–35.

14. Журавель Т. В. Особливості формування толерантності у вихованців колоній / Т. В. Журавель // Роль педагогічної етики у професійній підготовці сучасного вчителя : матеріали Всеукр. наук.-практик. конф., (Київ, 14–15 трав. 2008 р.) / [ред. кол.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа та ін.]. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. – С. 177–180.

15. Журавель Т. В. Актуальність профілактики ВІЛ-інфекції серед дітей та підлітків груп найвищого ризику / Т. В. Журавель // Інформація. Погляди. Огляд : інф.-пед. журнал для тих, хто працює з молоддю. – 2009. – № 14. – С. 10–12.

16. Журавель Т. В. Вчимося граючись: настільні ігри у програмах формування здорового способу життя серед вихованців спеціальних закладів / Т. В. Журавель // Інформація. Погляди. Огляд : інф.-пед. журнал для тих, хто працює з молоддю. – 2009. – № 16. – С. 14–15.

17. Журавель Т. В. Особенности эффективной программы профилактики рискованного поведения среди безнадзорных и беспризорных подростков / Т. В. Журавель // Здоровый образ жизни – основа гармонично развитого поколения :

матеріали межд. Форума, (Ташкент, 29–30 ноябр. 2010 г.). – Ташкент : [б. и.], 2010. – С. 247–252.

18. Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх : зб. інф., мет., іл. матеріалів для спец. / [О. В. Безпалько, О. А. Виноградова, Т. В. Журавель та ін.] ; за заг. ред. Т. В. Журавель, Т. Л. Лях. – К. : Версо-04, 2004. – 120 с. – (авт.: С. 4; 22–38 – у співавт.; 55–56; 74–76; 80–120 – у співавт.).

19. Журавель Т. В. Збірка казок та оповідань до Програми занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх у регіонах України / Т. В. Журавель, О. А. Виноградова, О. М. Лозован ; за заг. ред. Т. В. Журавель. – К. : Версо-04, 2005. – 75 с. – (авт.: С. 2–8; 29–31; 68–74 – у співавт.).

20. Журавель Т. В. ФОТО-фішка : настільна ігрова методика / Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Лозован. – К. : ПЕРФЕКТ-СТАЙЛ, 2007.

21. Журавель Т. В. Володар кілець : настільна ігрова методика / Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Лозован. – К. : ПЕРФЕКТ-СТАЙЛ, 2007.

22. Журавель Т. В. Крок за кроком : настільна ігрова методика / Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Лозован. – К. : ПЕРФЕКТ-СТАЙЛ, 2007.

23. Журавель Т. В. Що я знаю про наркотики : настільна ігрова методика / Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна. – К. : ПЕРФЕКТ-СТАЙЛ, 2008.

24. Журавель Т. В. Країна Здоровляндія, або Велика подорож : настільна ігрова методика / Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна. – К. : ПЕРФЕКТ-СТАЙЛ, 2009.

АНОТАЦІЇ

Журавель Т. В. Соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2011.

У дисертації проаналізовано фактори уразливості та ризику інфікування ВІЛ засуджених; охарактеризовано підходи до організації і здійснення профілактики інфікування ВІЛ в установах пенітенціарної системи; досліджено організаційно-фахове та змістово-технологічне забезпечення профілактики ВІЛ у виховних колоніях України.

Доведено, що соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції є ефективною за таких умов: підвищення рівня готовності спеціалістів виховних колоній щодо розроблення та реалізації програм профілактики ВІЛ-інфекції та формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки вихованців; розроблення та впровадження Комплексної програми профілактики ВІЛ і формування безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки з використанням інтерактивних методів профілактики; реалізація мультидисциплінарного та міжвідомчого підходу, що ґрунтується на ефективному партнерстві як у виховній колонії, так і між колонією та іншими державними і громадськими організаціями, що працюють у сфері профілактики ВІЛ-інфекції; забезпечення активної участі неповнолітніх засуджених у розробленні та реалізації профілактичної програми.

Ключові слова: пенітенціарна система, виховна колонія, соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції, умови соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції, безпечна поведінка щодо інфікування ВІЛ.

Журавель Т. В. Социально-педагогическая профилактика ВИЧ-инфекции среди воспитанников пенитенциарных учреждений для несовершеннолетних. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2011.

Диссертация посвящена теоретическому обоснованию и экспериментальной проверке условий социально-педагогической профилактики ВИЧ-инфекции среди воспитанников пенитенциарных учреждений для несовершеннолетних.

В работе проанализированы факторы уязвимости и риска инфицирования ВИЧ осужденных; определены и охарактеризованы отечественные и зарубежные подходы к организации и осуществлению профилактики инфицирования ВИЧ в учреждениях пенитенциарной системы: подход на основе запретов и ограничений; подход на основе модели уменьшения вреда, или дистрибьютивный подход; медико-социальный подход; подход на основе ресоциализации и просветительско-профилактических программ. На основе анализа определены теоретические основы социально-педагогической профилактики ВИЧ в воспитательных колониях.

В процессе изучения проблемы определены особенности формирования безопасного к инфицированию ВИЧ поведения у воспитанников колоний, критерии (когнитивный, эмоционально-ценностный, поступочный), показатели и уровни его сформированности (начальный, средний и достаточный). Также исследованы особенности организационно-профессионального и содержательно-технологического обеспечения профилактики ВИЧ в воспитательных колониях Украины.

Доказано, что социально-педагогическая профилактика ВИЧ-инфекции эффективна при таких условиях: повышение уровня готовности специалистов к разработке и реализации программ профилактики ВИЧ-инфекции и формирования безопасного к инфицированию ВИЧ поведения воспитанников; разработка и внедрение Комплексной программы профилактики ВИЧ и формирования безопасного к инфицированию ВИЧ поведения с использованием интерактивных методов профилактики; реализация мультидисциплинарного и межведомственного подхода, который базируется на эффективном партнерстве как в воспитательной колонии, так и между колонией и другими государственными и общественными организациями, которые работают в сфере профилактики ВИЧ-инфекции; обеспечение активного участия несовершеннолетних осужденных в разработке и реализации профилактической программы.

С целью проверки установленных условий, разработаны и внедрены Программа повышения уровня готовности специалистов к разработке и реализации программ социально-педагогической профилактики ВИЧ-инфекции и формирования безопасного к инфицированию ВИЧ поведения воспитанников, а также Комплексная программа социально-педагогической профилактики ВИЧ-инфекции и формирования безопасного к инфицированию ВИЧ поведения среди

воспитанников колоний и ее методическое обеспечение (пособие по использованию активных и интерактивных методов в профилактике и 4 настольные просветительно-профилактические игры). И разработка, и внедрение программ осуществлялось на основе мультидисциплинарного и межведомственного подхода, а так же при активном участии воспитанников колоний.

Посредством количественного и качественного анализа данных, полученных до и после эксперимента, доказано, что в результате внедрения указанных выше условий социально-педагогической профилактики ВИЧ на базе воспитательных колоний повысился уровень сформированности безопасного к инфицированию ВИЧ поведения. Так, динамика достаточного уровня составляет 22,0% (с 33,5% до 55,5%), а количество воспитанников, которые имеют начальный уровень сформированности безопасного относительно инфицирования ВИЧ поведения, сократилась на 16,5% (с 21,9% до 5,4%).

Разработанные условия социально-педагогической профилактики ВИЧ-инфекции среди воспитанников пенитенциарных учреждений для несовершеннолетних внедрены в деятельность воспитательных колоний Украины, а также государственных и общественных организаций, которые работают в сфере профилактики ВИЧ-инфекции.

Ключевые слова: пенитенциарная система, воспитательная колония, социально-педагогическая профилактика ВИЧ-инфекции, условия социально-педагогической профилактики ВИЧ-инфекции, безопасное поведение относительно инфицирования ВИЧ.

Zhuravel T. V. The social and pedagogical prevention of HIV infection among inmates of detention facilities for juveniles. – On the right of manuscript.

Thesis for a scientific degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.05 – social pedagogy. – Institute of Educational Problems of NAPS of Ukraine, Kyiv, 2011.

In the thesis factors of vulnerability and HIV risk among prisoners were analyzed; domestic and foreign approaches to the organization and implementation of HIV prevention in penitentiary institutions were characterized; organizational and professional, content and technological provision of HIV prevention in the colonies for young offenders in Ukraine were studied.

It is proved that social and pedagogical prevention of HIV will be effective under the following conditions: increased capacities level of specialists in colonies for young offenders on the development and implementation of HIV prevention and formation of safer behavior among inmates; development and implementation of the comprehensive HIV prevention and safer behavior program, based on interactive methods; implementation of multidisciplinary and interagency approach, based on an effective partnership in the colony for young offenders, and between colony and other state and public organizations working in HIV prevention; ensuring active participation of young offenders in developing and implementing prevention programs.

Keywords: penal system, colony for young offenders, social and pedagogical prevention of HIV infection, conditions of the effectiveness of social and pedagogical prevention of HIV, safer behavior for HIV infection.

Підписано до друку 19.12.2011 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 19.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit@mail.ru